Het ONTSTAAN van LOTHARINGEN

De gebieden van het huidige België waren gedurende de hele Middeleeuwen verdeeld tussen de twee Rijken, Oost- en West-Frankenland, ontstaan na de splitsing van het Rijk van Karel de Grote.
Lodewijk de Vrome had bij de dood van zijn vader, Karel de Grote het grote rijk alleen geërfd, daar zijn broers inmiddels waren overleden. De problemen begonnen evenwel bij zijn dood, omdat hij drie zonen had. Volgens de Frankische gewoonte diende de erfenis gelijkmatig verdeeld te worden, maar gekibbel tussen hen bleef niet uit omdat enerzijds Lotharius wat maneuvreerde en de anderen zich benadeeld voelden.

In 817 maakt Lodewijk de Vrome aanstalten tot de verde-ling tussen zijn drie zonen (Ordinatio Imperii), Lotharius, Pepijn en Lodewijk de Duitser. De oudste, Lotharius, verkreeg de keizerlijke titel en prerogatieven en de twee anderen kregen elk een bepaald deel.
De geboorte van Karel (de Kale) uit zijn tweede huwelijk met Judith van Beieren dwong hem ertoe de eerst voorziene verdeling te wijzigen. In 829 maakt hij een nieuw schema, maar Lotharius weigert dit te aanvaarden. Zijn rebellie wordt evenwel onderdrukt en hij moet zich dan tevreden stellen met Italië. Zijn drie broers krijgen elk een deel van het Frankische Rijk. Zo krijgt Pepijn Aquitanië en Frankenland Occidentalis en Lodewijk het noorden van het voormalige Gallië en de landen ten westen van de Rijn, behalve Alemanië, dat aan Karel zal toekomen samen met Boergondië en de Provence.

Aan Lodewijk wordt gegeven Ripuarië, Hattuarië, ..., Friesland, de Ardennen, Haspengouw, Brabant, Vlaanderen, Mempisque, Mélantois, Henegouwen, Osterbant, Artois, Ternois, Boulonnais, Quantovic aan de Canche, Cambresis en Vermandois.
Pepijn zou het aangrenzende Amiennois en Ponthieu ver-krijgen, terwijl Karel dan het land van Trier zou bekomen, de Maaslanden, het Porcien van de pagus Castricus en Wabria.

De blijvende rivaliteit tussen Judith en haar stiefkinderen leidt in 833 tot een crisis, waarbij Lodewijk de Vrome wordt afgezet door zijn zonen. Lotharius grijpt de macht en een nieuwe verdeling wordt afgesproken waarbij Karel wordt geweerd. 'België' tot aan het Waverwoud (Kolenwoud - *la forêt Charbonnière*) blijft bij Lodewijk. Het volgend jaar verzoenen Lodewijk en Pepijn zich met hun vader en brengen hem terug op de troon. Lotharius moet vluchten. Lodewijk de Vrome geeft toe aan de wensen van Judith en een nieuwe regeling wordt uitgewerkt, beslist in de **Verdeling van Aken (834)**. Karel krijgt heel Friesland en de gebieden tussen de Maas en de Seine. 'België' zou nu aan Karel toekomen. Lotharius is niet akkoord en waagt de krachtpoef die mislukt.

Pepijn overlijdt in 838. Lotharius verzoent zich met de vader en een nieuwe verdeling wordt voorgesteld, bij de **Assemblée van Worms**. Lodewijk krijgt nu enkel Beieren, Lotharius Italië en het oostelijk deel van het Frankenland. Karel zal het westelijk deel bekomen.

CHRONOLOGIE der VOORZIENE VERDELINGEN

817	Eerste aanzet : Lotharius grootste deel
829	Wijziging om Karel er bij te betrekken
833	Staatsgreep van Lotharius - Karel geweerd
834	Lodewijk de Vrome geeft Friesland en 'Maasgau' aan Karel (**Verdeling van Aken**)
838	Na dood van Pepijn: **Verdeling van Worms**
840	Dood van Lodewijk de Vrome
841	**Slag van Fontenay** : Lotharius verliest
842	Onderhandelingen: Lotharius het middendeel

Als oudste meent Lotharius I wat meer te mogen hebben en probeerde aanvankelijk zijn broers te paaien met hen enkele delen te geven. Zo geeft hij Aquitanië, de Provence en Septimanië evenals enkele graafschappen aan Karel de Kale. Deze is evenwel niet akkoord en ontmoet zijn broer Lodewijk de Duitser te Attigny. Samen zenden ze een boodschap aan Lotharius, maar deze weigert toe te geven. Uiteindelijk komt het tot een gewapend treffen, de **slag van Fontenay**/Auxerre (841), waarbij Lotharius in alliantie met Pepijn II het onderspit moet delven.

De scheidingslijn die 'België' nu in twee ongelijke delen verdeelt, laat er rechts van het *ducatus Mosellicorum*, de Ardennen, Condroz, Ripuarië en volgt de Maas tot aan haar monding. De grens tussen Maas en Rijn werd dus blijkbaar van oost naar west getrokken. Karel wenste immers de Ardennen in zijn deel op te nemen.
In 842 begonnen nieuwe onderhandelingen tussen de drie broers. Aan Lotharius wordt het land tussen Rijn en Maas, vanaf de oorsprong van de Maas en van de Saône, en zo langs de Saône en de Rhône naar de Middellandse zee, toebedeeld. De bedoeling ervan is Aken en de Paltsen in zijn deel onder te brengen.
Commissarissen moeten de gebieden nakijken opdat de drie gebieden gelijkwaardig zouden zijn. Zij waren van oordeel dat het gebied tussen Maas en het Kolenwoud moeten worden toegevoegd aan het deel van Lotharius. Hier ziet men duidelijk de bepalingen van Verdun in 843 reeds naar voren komen.

In 842 kwamen de drie broers bijeen te Straatsburg (de **Eed van Straatsburg**) waarbij ze mekaar steun beloven. Na voorafgaande besprekingen te Macon (842) en Koblenz (843) komen ze tot een akkoord, het **Verdrag van Verdun (843)**.

De Verdeling van Verdun

Lotharius krijgt Italië, de Provence, het deel van Boergondië begrensd door de Alpen en de Aar enerzijds en door de Rhône en de Saône anderzijds, met op de rechter- oever van de Rhône de bisdommen Uzes en Viviers, de Elzas, het westelijk deel van de Frankenland Media tot aan de Maas en de Schelde in het westen, en in het oosten tot aan de Rijn, zonder de bisdommen van Speyer, Worms en Mainz, Friesland en de abdij van St.Vaast in Arras.

Lotharius krijgt dus de as Rome-Pavia-Aken, met een rijk gaande van de Noordzee tot aan de grenzen van Benevent. Ten westen van dit rijk kwam het gebied toe aan Karel de Kale en ten oosten aan Lodewijk de Duitser. Lotharius kreeg de titel van keizer, met de rechten en de plichten hiervan ten opzichte van de Kerk. Hij had een protocollaire voorrang op zijn broers, maar geen rechten op hen noch op hun grondgebied. Zijn residentie vestigde hij te Aken. Het bestuur van Italië werd wel toevertrouwd aan zijn oudste zoon Lodewijk II, die hem in Rome moest vertegenwoordigen bij de pauskeuzes.

Het deel toegewezen aan Lotharius omvatte de gebieden vanaan de Middellandse Zee, Italië, de Provence, Bourgondië, de Elzas tot aan de Noordzee en werd aan het Westen begrensd door de Schelde en in het oosten door de Rijn. Drie bijzondere pagi, de wijnwingebieden Speyer, Worms en Mainz, gelegen op de linkeroever, werden weerhouden en toegevoegd aan het gedeelte van Lodewijk. Als compensatie werd heel Friesland, tussen de monding van de Rijn en de Weser, aan Lotharius toebedeeld.
Lodewijk kreeg dus de gebieden ten oosten van de Rijn, behalve Friesland en Karel de Kale het huidige Frankrijk en het huidige 'België' tot aan de Schelde. De grens tussen het gebied van Lotharius en Karel werd nauwgezet aangegeven, en viel samen met de waterscheidingslijn tussen de bekkens van de Schelde en de Samber en tussen deze van de Somme en de Seine.

De Verdeling bij het Verdrag van Verdun

Hoewel geen oorspronkelijke teksten bestaan over het Verdrag zijn de berichten van de kronieken vrij eensluidend. Zo zijn de historici van oordeel dat Lotharius het hele Ripuarië-gebied kon behouden.
De gevolgen van deze afspraken zullen zich voor eeuwen laten gelden, maar ze zullen nog herhaaldelijk worden gewijzigd in de volgende jaren.

Tussen Oost en West

Lotharius I verkrijgt van zijn broers, bij de besprekingen te **Yurtz** bij Thionville in okt 844 de *confraternité*-broederlijkheid, zodat Lotharingen een gebied wordt voor regelmatige ontmoetingen die hij houdt in Koblenz, Metz en andere steden in de Ardennen. (**Pact van Yürtz-Thionville**). Bij een congres in Meersen (847) herhalen Lotharius en Lodewijk de Duitser dit. In 848 komen zij weer bijeen, waarbij Lotharius toch probeert Lodewijk te 'verwijderen' van Karel, maar Lodewijk weigert.
Zodoende waren de vier pagi aan de rechter oever van de Rijn, met name Avalgau, Tuizhgau (Deutz), Keldahgau en Ruracgau bij Lotharius ingedeeld.
Deze beschikkingen worden bevestigd door de teksten van het verdrag van Meersen (zie verder) waarbij als verwor-venheden gedaan door Lodewijk in Lotharingen slechts vijf ripuarische gebieden worden vermeld, met name Bonngau, Kölngau, Jülichgau, Zülpichgau en Eiffla, in *Ripuaria comitatus quinque*, alle gelegen op de rechter- oever van de Rijn, wat dus de vier hogervermelde uitsluit.

Opvallend is wel dat, zoals voor Ripuarië, alle gebieden gewoonweg worden verdeeld zonder rekening te houden met het etnisch karakter van de bevolking, noch met de religieuse indeling der bisdommen. Zo werden ook de provincies Reims, Köln, Trier en Mainz verdeeld in Verdun. In 870 gebeurt hetzelfde met Friesland, met de bisdommen Luik en Trier en voor de pagi van Masau en van Luik.

Enkele opvallende schikkingen moeten ook worden vermeld. Zo wordt Arras door een toegeving van Karel, gevoegd bij het deel van Lotharius. Het betrof vooral de abdij van St.Vaast. De pagus van Kamerijk, waardoor de Schelde liep, werd niet verdeeld en de grens die de Schelde verliet aan Bouchain, volgde dan in het westen de Sensee, die aldaar de scheiding maakte tussen het bisdom Arras en Kamerijk.
Eigenaardig genoeg werd het Land van Waas ingedeeld bij het Middenrijk, hoewel het gelegen is op de linkeroever van de Schelde. De 'Vier Ambachten' (Axel, Hulst, Bouchoute en Assenede) zijn duidelijk bij Lotharius ingedeeld, samen met de eilanden van Zeeland. Het verdrag van Verdun gaf aan Lotharius het ganse Friesland, 'van Weser tot Sinkfal (het Zwin)'.

De Wet der Friezen (vermoedelijk 8e eeuw) onderscheidt drie gebieden: West-Friesland, van Sinkfal tot aan Flie (Zuiderzee), Midden-Friesland van Flie tot de Laveke (Laubach) en Oost-Friesland, van de Laveke tot de Weser.

Lotharius gaat naar Karel in 849 te Peronnne en verzoent zich met hem. Opnieuw te Meersen, in 851, bevestigen de drie hun beloften, maar in 854, in Luik in de St. Lambertus-kathedraal, verdeelt Lotharius zijn rijk tussen zijn drie zonen en doet troonsafstand, omdat hij zijn einde voelt naderen.

Verdeling van 829 (Ordinatio Imperii)

Ad Aquittanium totam (Niustriam?) inter Ligerium et Sequana et ultra Sequanan pagis XXVIII, id est Catalonis, Meltianmum, Ambiensis et Pontium usque ad mare.
Ad Baiwariam totam Toringiam, Ribuarias, Atoarias, Saxoniae, Frisie, Ardenna, Asbania, Bragmento, Franderes, Mempiscon, Medenenti, Ainau, Austerban, Adertensis, Tervanensis, Bolensis, Quentovico, Camalecensis, Virdomadensis.
Ad Alamanniam totam Burgondiam, excepto quod Pipino datum est, totam Provintiam et totam Gotiam, et de ista mdia Frantia, Warensis, Ungensis, Castrensis, Portiano, Remegensis, Laudunensis, MMosellis, Treveris.

Verdeling van 837

*..dedit filio suo Karolo maximam Belgarum partem, id est a mari per fines Saxoniae usque ad fines Ribuariorum totam Frisiam, et per fines Ribuariorum (*langsheen het grondgebied der Ripuariërs*) comitatus Moilla, Ettra (*Hattuaria*), Hammolant, Mosagao; deinde vero quidquid inter Mosam et Sequanum usque ad Burgundiam una cum Viridunense consistit, et de Burgundia Tulensem, Odeornensem, Bedensem, Blesinsem, Pertinsem, utrosque Barnenses, Brionensem, Tricassinum, Altiodrensem, Senonicum, Wastinensem, Milidunensem, Stampensem, Castrinsem, Parisiensem, et deinde per Sequanam usque in mare oceanum et per idem mare usque ad Frisiam.*

Verdeling van 843 (Verdrag van Verdun)
Tussen het rijk van Karel en dat van Lotharius was de grens, vertrekkend in het westen van de Cambresis, gelegen tussen de pagi van Henegouwen, Lomme, Ardennen, de Castricus en de *Mosomensis, de Dulmensis* (Dormois), le *Virdumensis*, le *Barrensi*s (Bar-le-Duc) en de *Ornois* (Odornensis), welke van Lotharius waren en deze van de Vermandois, de Laonnois, de Porcien, het land van Voncq, het Reimse, de Châlonnais, de Astenois (*Stadunensis*), de Perthois welke van Karel waren.

Verdeling van 870 (Verdrag van Meersen)

*Et haec est divisio quam sibi Hludowicus accepit: Coloniam, Treveris, Utrech, Stratsburch, Basulam, abbatiam Suestre (*Susteren*), Berch (*Berg, bij Rupelmonde*), Niumonastrerium (*Münstereifel*), Castellum (*Kessel*), Indam (Cornelimünster), Sancti Maximiani, Ephter-niacum, Horreum (*Oeren, bij Trier), Meieni-Monasterium (Moyen-Moutier, tussen Toul en Straatsburg), Sancti Deodati (Saint-Dié*), Bodonis monasterium (*Bonmoutier*),...Estivagium (*Etival*), romericimontem (*Remiremont*), ... Herisbodesheim, abbatiam de Aquis (*Aken*), comitatum Testebant, Batua, Hattuarias, Masau subterior de ista parte, item Masau superior, quod de ista parte est, Liugas quod de ista parte est, districtum Aquense, districtum Trectis (*rechts van de Maas over Maastricht*) in Ribuarias comitatus quinque, Megensium (*Meiengau, tussen Moesel en Rijn*), Bedegowa (*Bidgau*), Nitachowa (Niegau), Sarachowa subterior, Blesitchowa (*Bliesgau*), Seline (*le Saulnois aan Toul*), Calmontis (le Chaumontois), Sarachowa superior, Odornense quod Bernardus habuit (*l'Ornain*), Solocense (*le Soulossois*), ... de Frisia duas partes de regno quod Lotharius habuit. Super istam divisionem propter pacis et caritatis custodiam superaddimus istam adjectionem: civitatem Mettis cum abbatia Sancti petri et Sancti Martini et comitatu Moslensi...: de Arduenna sicut flumen Urta (*Ourthe*) surgit inter Bislanc et Tumbas ac decurrit in Mosam, et sicut recta via pergit in Bedensi, secundum quod communes nostri missi rectius invenerint - excepto quod de Condrusto est ad partem orientis trans Urtam - et abbatias Prumiam et Stabolau....*
*Et haec divisio quam Karolus de eodem regno sibi accepit: ... Tungris, Tullum, Viridunum, Cameracum,...Montemfaconis (*abdij Montfaucon bij Verdun*), Sancti Michhelis (*Saint-Mihiel bij Verdun*), Gildini monasterium (*Calmoutier, bij Toul*), ...Sancti Laurentii Leudensi (*Saint-Laurent, Luik*), Sennonem, abbatiam Niellam (*Nijvel*), Molburium (*Maubeuge*), Laubias (*Lobbes*), Sancti Gaugerici (*Saint-Géry*), Sancti Salvii (*Saint-Sauve*), Crispinno (*Crespin*), Fossas (*Fossses*), Marilias (*Maroilles*), Hunulfcurt (*Honnecourt, bij Cambrai*), Sancti Servatii (*Sint Servaas, Maastricht*), Maalinas (*Mechelen*), Ledi (?), Sunniacum (*Zinnik*), Antonium (*Antoing*), Conadtuim (*Condé*), Meerebechi (*Meerbeek*), Ticlivinne (*Dickelvenne*), Luttosa (*Leuze*), Calmontis (*Chaumont-Ghistoux*), Sancta Mariae in Deonant (*Dinant*), Echa (*Maaseick*), Andana (*Andenne*), Wasloi (*Wallers*), Altum Montem (*Haumont*), comitatum Texandrum in Brachbanto comitatus IV, Cameracensum, Hainoum, Lomensem, in Hasbanio comitatus IV, Masau superior de ista parte Mosae, Masau subterior quod de ista parte est, Liugas quod de ista parte est Mosae et pertinet ad Veosatum, Scarponinse (*la Charpeigne, ten zuiden van Metz*), Viridunense, Dulmense (*le Dormois, tussen Reims en Verdun*), Arlon, Wavrense comitatus II (*la Woëvre*), Mosminse (*Mouzon*), Castricum (*pagus de Castrices, Mézières*), Condrust (*de Condroz*), de Arduenna sicut flumen Urta surgit inter Bislanc et Tumbas ac decurrit ex hac parte in Mosam, et sicut recta via ex hac parte occidentalis pergit in Bedensi, seundum quod missi nostri rectius invenerint; Tullense (*Toul*), aliud Odornense quod Thietmarus habuit),... Barrense (*Bar-le Duc*), ... de Frisia tertiam partem.* (Zie verder de bemerkingen van Verbeemen)

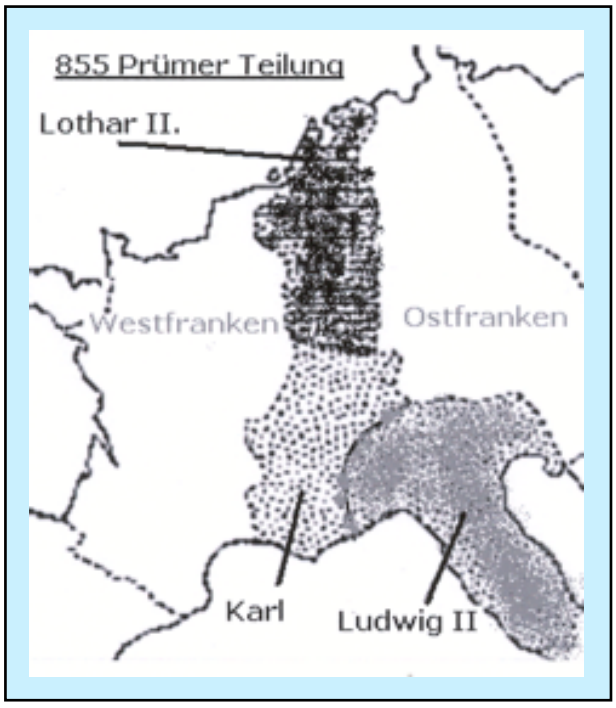

De Prümer-Teilung na de dood van Lotharius II

Hij overlijdt in 855 in de abdij van Prüm. Bij zijn dood wordt zijn Middenrijk verdeeld tussen zijn drie zonen (de zogenaamde **Prümer-Teilung**). Lotharius II, reeds vanaf 850 betrokken bij het bestuur en al koning van Italië, krijgt het noorderlijk deel, het gebied tussen de Noordzee en de Jura. Voor het eerst gebruikt men de naam Lotharingen. Lotharius II zal om Karel de Kale gunstig te stemmen hem de abdij van Sint Vaast in Arras teruggeven.

Toch slaagt Karel de Kale er in de Provence te annexeren. Tussen 855 en 869 regeert Lotharius II over de gebieden 'tussen Maas, Schelde en Rijn', dit is van de Noordzee tot Besançon, met de bisdommen Köln, Trier, Metz, Verdun, Luik en later Utrecht.

- jongste Karel van Provence: gebied tussen Rhône en Alpen = Provence, incl. Lyonnais, Viennois, Vivarais en Uzège.
- oudste Lodewijk II de Jonge krijgt Italië en de titel van keizer
- Lotharius II, krijgt Noord-Lotharingen ofte Lotharreich.= tussen.Rijn en Schelde, van Noordzee tot de bron van Maas en Moezel, inclusief Friesland

De oostgrens wordt de Rijn, behalve een bruggenhoofd aan de Main tot aan de Lippe, dan naar het noorden langs de Ems;

De westgrens gaat van de Middellandse Zee langs de Rhone tot aan het plateau van Langres, vervolgens Noordwaarts langs de Maas tot Kamerrijk aan de Schelde tot de Noordzee.

Lotharius II overlijdt zonder wettige erfgenamen in 869. Hij heeft wel een onwettige zoon Hugues, die wordt 'geblind' en opgesloten in de abdij van Prüm. Karel de Kale van West Frankenland valt Lotharingen binnen, laat zich kronen te Metz met de steun van de bisschoppen in het Maas-gebied, krijgt het huldebetoon van verschillende edelen en bisschoppen en vestigt zich in Aken, bakermatder Karolingers.

De grens tussen het West- en het OostRijk bij de verdeling van Meersen (870)
Uit Hlawitschka 'Vom Frankenreich zum Formierung...'

Lodewijk de Duitser komt evenwel tussenbeiden en verjaagt hem. De twee ooms, Karel de Kale en Lodewijk zullen dan het Middenrijk onder mekaar verdelen bij het **Verdrag van Meersen** (870):
- Lodewijk de Duitser krijgt Gelre, gebied rechts van Maasgau, Luik, Aken, Metz, Ardennen rechts van de Ourthe, Elzas, Bitburg/Lux. (Oost-Lotharingen);

- Karel de Kale krijgt (Westen) Kempen, Haspengouw, Brabant, Henegouwen, Cambresis, Namen, Maasgau links van de Ourthe en Aarlen/ Luxemburg.[1]

De tekst is een opsomming van de bisdommen, de koninklijke abdijen en de graafschappen. Zo nodig worden deze zelf ook verdeeld, zoals in het verdrag van Verdun. Naar Lodewijk gaan Keulen, Trier, Utrecht en Metz en naar Karel de Kale Luik, Toul, Verdun en Kamerrijk.
De Maas dient hier dan als grens van Friesland tot Luik, vandaar volgt ze de Ourthe (oost-tak) tot aan haar bron, vervolgens naar Bidgau (oosten van de Ourthe) en maakt dan een onregelmatige lijn ten westen van Trier, Thionville, Metz en ten oosten van Verdun en Toul.

De grensgebieden waren
In het deel van Karel : West-Friesland (Zeeland inbegrepen de Vier Ambachten, Zuid-Holland, Noord-Holland, Texel en een deel van Utrecht), Taxandrië, de delen van Masau inferior en superior en van Liugas die zich bevinden op de linkeroever van de stroom (Maas), Haspengouw, Condroz (ook rechts van de Ourthe), de helft van de Ardennen, Aarlen, la Woëvre, de Charpeigne, Toul, le Barrois en mogelijk ook één der beide Ornois.

in het deel van Lodewijk de Duitser:
Midden-Friesland, Teisterbant, de Betuwe, het graafschap Hattuarië, de andere delen van beide Maasgouwen, de andere helft van de Ardennen met Prüm en Stavelot, Bidgau (Trier), de Saargouw, het graafschap Mosellan, de Saulnois (Château-Salins), de Chaumontois, de Saintois, de Soulossois en de Ornois.

Als Lotharius II dan zelf overlijdt in 869, gaan de poppen opnieuw aan het dansen. Gesprekken te Meersen in 870 lopen uit op een overlangse verdeling van Lotharingen langs de lijn Saône-beneden-Moezel en Maas. Lodewijk bekomt het oostelijk deel met Straatsburg, Metz, Trier, Aken en Utrecht, terwijl Karel Lyon, Vienne, Besançon, Toul, Verdun, Kamerrijk en een derde van Friesland bekomt.

Bij de dood van Lodewijk de Duitser (876) wordt zijn rijk, Francia Orientalis geruisloos verdeeld onder zijn drie zonen.
- Karloman krijgt Beieren en de Oostmarken
- Karel de Dikke bekomt Zwaben (Helvetia en Elzas), Bourgondië en Mosellau
- Ludwig III bekomt Saksen, Thuringen, Franconië en Neder-Lotharingen.

Karel de Kale wil profiteren van de aanvankelijke onenigheid en valt aan om de Rijn als grens te bekomen. Hij had enige aanspraken gedaan op gans Lotharingen en zelfs op de drie pagi van Worms, Speyer en Mainz, die in 843 deel uitmaakten van het Oostrijk. Hij wordt evenwel door de legers van Ludwig III verslagen in de **Slag van Andernach** (876), geleid door Lodewijk van Beieren een zoon van Lodewijk de Duitser en moet het ingenomen gebied terug prijsgeven.

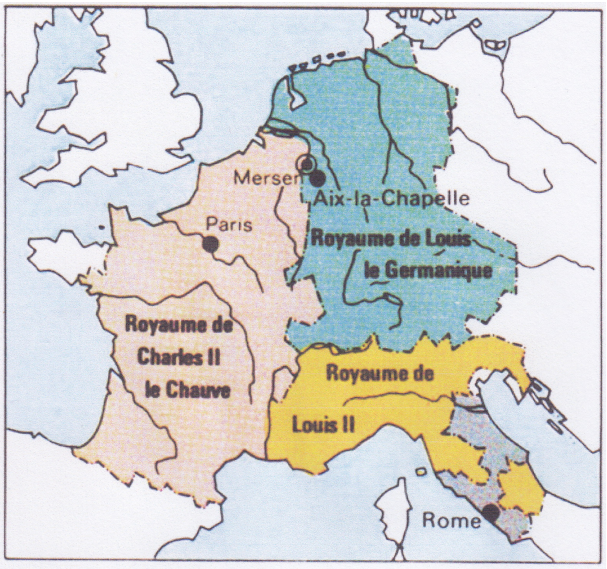

De Verdeling volgens het Verdrag van Meersen (870)

Ongetwijfeld gaf dit verdrag het grootste deel van ‘ons land’ aan Karel de Kale, doch daar bleef het niet bij.
De zonen van Lodewijk de Vrome, Lodewijk de Duitser en Karel de Kale sterven resp. in 876 en in 877. De erfenis van Lodewijk de Duitser ging naar zijn zonen Karloman, Lodewijk de Jonge en Karel de Dikke. Overigens had Lodewijk de Vrome reeds in 865 een ontwerp opgesteld en bekrachtigd bij de **Assemblée van Forchheim** in 872, dus na Meerssen.

De opvolgers, met name Lodewijk de Stotteraar (Francia Occidentalis) en Ludwig III van Saksen bevestigen in 878 de bepalingen van Meersen, bij hun **Akte van Voeren**.
In November 877 ontmoeten Lodewijk de Jonge en Lodewijk de Stotteraar mekaar te **Voeren** (tussen Visé en Aken) en komen overeen de vorige verdragen te respecteren. De dood van Lodewijk de Stotteraar in 879 zorgt voor een crisis, daar zijn beide zonen niet worden erkend. Lodewijk de Jonge wordt naar het westen geroepen en de ‘Adel’ verkiest aan hem het westelijk deel van Lotharingen over te laten.

Het volgend jaar wordt ook het Westrijk aan Lodewijk de Jonge aangeboden, maar hij neemt enkel een stukje van Lotharingen terug.
Zo wordt het ganse oorspronkelijke rijk van Lotharius aan Oost-Frankenland toegevoegd. Even later probeert Lodewijk de Jonge nog wat meer te nemen, op aanstoken van zijn echtgenote Liutgard, maar zonder resultaat. Het **Verdrag van Gondreville/Ribemont** zal dit bevestigen (880). Om een einde te maken aan enig gekibbel, zullen

---

[1] Het Verdrag van Meersen wordt soms nog vermeld als het **Verdrag van Eijsden**. Lodewijk II had zijn kamp in Meersen, waar een karolingisch paleis stond. Karel de Kale was gelegerd in Herstal. Het eigenljke verdrag zou gesloten zijn halverwege tussen Meerssen en Herstal, op een eilandje in de Maas. Men meent dit te herkennen in het landschap als in de Caestert beemden, ten oosten van de Maas en ten zuiden van Eijsden (Stuij).

Analyse van het Verdrag van Meersen

Het Verdrag van Meersen maakte een volledige inventaris en een preciese beschrijving van de bestaande domeinen binnen het Midden-Rijk. Deze opsomming gebeurde in een duidelijke geografische volgorde zodat kan verondersteld worden dat de opstellers een nauwkeurige kaart ter beschikking moeten gehad hebben.(Verbeemen).
De in onbruik geraakte term *pagus* (laatst in 831) in de oorkonden was vervangen door een *Dreigliederung* (Nonn) van kerkelijke enclaves (*episcopatus en abbatiae*), graafschappen (*comitatus*) en koninklijke domeinen (*fisci*). In het Verdrag moesten al deze dan worden vermeld. De op-somming geeft duidelijk de voorrang aan de kerkelijke domeinen op de wereldlijke goederen en gebeurt in twee reeksen, de ene voor Lodewijk de Duitser en de andere voor Karel de Kale.
De ontbinding van de oorspronkelijke gouwgraafschappen had geleid tot een aantal kleinere omschrijvingen. In de Maas- en Haspengouw noteerde men dan de graafschappen Taxandrië, Teisterbant en vier Haspengouwse, de kroon-districten Aken en Maastricht, de Opper- en de Neder-Masau, het bisschoppelijk domein van Tongeren, de abdijgoederen van Sint Servaas, Stavelot-Malmedy, Lobbes, Andenne, Aldeneik en anderen. Zo ontsnapten in de 9e eeuw vele domeinen uit de Lommegouw aan het gezag van de graaf, waaronder verschillende eigendommen van de abdij van Lobbes.
De overeenkomst werd uitgewerkt door een college van ambtenaren. Elke vorst werd bijgestaan door een vooraf bepaald aantal gezagsdragers, waarin men verantwoordelijken kan terugvinden uit de vier categorieën bestuurs-omschrijvingen. De geestelijke afvaardiging van elke vorst bestond uit vier bisschoppen en tien raadgevers, waarschijnlijk abten en proosten, en de wereldlijke groep uit tien personnen, vazallen of graven en ministerialen of paltsgraven.

De doelstelling was een evenwichtige verdeling van alle bestuurlijke omschrijvingen en pas daarna de aanwijsbare grenzen vast te leggen. Lodewijk de Duitser bekwam 42 kerkelijke omschrijvingen (5 episcopatus en 37 abbatiae) en Karel de Kale 41 (8 episcopatus en 33 abbatiae) (zie tabel). Iedere vorst kreeg 34 burgerlijke eenheden.
Als scheidingslijn werd een natuurlijke grens gezocht. Lodewijk kreeg twee delen van Friesland, Karel de Kale de Frisia citerior ten zuiden van de rivieren. Stroom-afwaarts Luik werden bepaalde kroondomeinen gesplitst met de Maas als breuklijn, nl. de Liugas (Luikergouw), de Masau superior en de Masau subterior. Ten zuiden van Luik was de Ourthe voorzien maar een afwijking moest worden ingebouwd om een uitloper van de Condroz ten oosten van deze rivier aan Karel de Kale te laten. Voor de Ardenner-gouw werd een fictieve lijn opgesteld vanaf de bron van de Ourthe naar het punt waar de westelijke grens van de Bidgouw de Moezel kruiste. Ook in Opper-Lotharingen werd een grenslijn gezocht nabij Maas en Moezel. Er rezen daar evenwel feodale problemen op. Om redenen van ‘vrede en vriendschap’ werd aan Lodewijk de Duitser een extra portie toegekend, die Metz en de bezittingen van de St.Pieters- en Sint-Maarten-abdij, het graafschap van de Moezel en de abdijen van Prüm en Stavelot omvatte.
De bepalingen van het Verdrag zijn merkwaardig omdat toch bepaaalde bisschoppelijke domeinen en zelfs gouwen niet vermeld staan. Zo is er geen melding van het bisschoppelijk domein van Metz, noch van de St.Trudo-bdij, noch van de Sambergouw en de Darnau. Het ziet er naar uit dat dubbelvermeldingen werden vermeden, daar de Sambergouw in feite afhing van de abdij van Lobbes. Voor de Darnau, bestaande uit de dekenaten Fleurus en Gembloers, kan gesteld dat Fleurus behoorde aan de abdij van Lobbes en van Nijvel en Gembloers hoorde indirect van de abdij van Nijvel. De sint Trudo abdij werd gesticht door Trudo, een verwant van Pepijn van Landen en geschonken aan de bisschoppelijke kerk van Metz en was derhalve van het patrimonium der Karolingers. Deze goederen hoorden dan bij de hogervermelde ‘extra-portie’.
Wat de burgerlijke omschrijvingen betreft, zijn deze niet altijd voorafgegaan door de bepaling comitatus. Toch waren het allemaal graafschappen (Minten). Toch dient men twee soorten graafschappen te onderscheiden:
- de **eigen graafschappen**, toebehorend aan leden van de koninklijke familie waarvan de titularissen de volledige soevereiniteit bezaten, en
- de **koningsgoedgraafschappen**, beheerd in opdracht van de koning door koninklijke ambtenaren. De koning bleef er over alle domeinen behalve de allodia beschikken, al naar gelang de behoeften van de politiek. Volgens Minten werd in het Verdrag die nuancering weergegeven door het al of niet vermelden van de bepaling *comitatus*. De konings-goederen zijn dus niet gespecifieerd als comitatus. Het betrof de Beneden- en Opper-Masau, de Luikergouw, het district Aken en Maastricht. Een groot deel van de fiscus stond onder kerkelijk behaar zoals Tongeren-Luik, Aldeneik, Andenne, Lobbes en anderen.
De kroongoederen bevonden zich op strategische punten: De Beneden-Maasgouw beheerste het kustgebied, De overige, kerkelijk of niet, besloegen heel het Maasbekken. In Taxandrië controleerden de domeinen Diest en Boxtel de waterlopen Demer en Dommel.
Tussen de twee categorieën kroongoedern bevonden zich expliciet als graafschappen vermelde bestuursomschrij-vingen, met name de vier Haspengouwse, Taxandrië en Teisterbant. Deze kwamen tot stand door erfdeling van het domein van Pepijn van Landen in het begin van de 7e eeuw tussen Kolenwoud, Maasbekken en Friesland. Deze genoten een heel ander statuut tot ze omwille van verraad door de kroon werden onteigend: Teisterbant en Taxandrië rond 939 en Avernas rond 950.Voor de Maasgouw vermeldt het Verdrag twee graafschappen, nl.Taxandrië toegekend aan Karel de Kale en Teisterbant toegewezen aan Lodewijk de Duitser. Dit laatste was onder Pepijn II eigengoed van Radbod. Daarnaast kregen beiden de helft van de Boven- en van de Beneden-Masau. De Opper-Maasau is te vereenzelvigen met het Maasland, een onderdeel van het latere graafschap Loon (vrij naar Minten).

Lodewijk de Duitser
Bisschoppelijke domeinen 5: Keulen, Trier, Utrecht, Straatsburg en Bazel.
Abdijdomeinen: 45 o.a. Susteren, Odiliënberg, Munstereifel, Chèvremont, Cornelimunster, St.Maximianus Trier, Echternach, Oeren-Trier, e.a.;
Burgerlijke omschrijvingen 34, o.a. comitatus Teisterbant, Betuwe, Beneden-Masau, Opper-Masau, Liugas, district Aken, district Maastricht;
Graafschappen 5 in Ripuarië, Meingouw, Bidgouw en andere.

Karel de Kale
Bisschoppelijke domeinen 9: Lyon, Besançon, Vienne, Tongeren, Toul, Verdun, Kamerijk, Viviers en Uzès;
Abdijdomeinen: 34 w.o. Senones, Nijvel, Maubeuge, Lobbes, Saint-Géry, Saint-Sauveur, Crespin, Fosses, Maroilles, Honnecourt, Sint-Servaas, Malonne, Luik, Soignies (Zinnik), Antoing, Condé, Meerbeek bij Ninove, Dikkelvenne, Leuze, Camont of Chaumont-Ghistoux, Dinant, Aldenein, Andenne, Wallers, Haumont;
Burgerlijke omschrijvingen 34: o.a. comitatus Taxandrië, 4 graafschappen in Brabant, Het Kamerijkse, Lommegouw, 4 graafschappen in Haspengouw, Beneden-Masau, Opper-Masau, Liugas .

Lodewijk III en Karloman in 880 overeenkomen, dat het oorspronkelijke Lotharingen grotendeels terug naar Frankenland Orientalis gaat. De oost-westgrens wordt de Schelde van Kamerrijk in Z.O. richting naar de hoogvlakte van Langres. In 882 evenwel zal Karloman zijn deel terug nemen bij de dood van Lodewijk de Jonge. Het Oostrijk controleert nu ten volle Lotharingen, hoewel verschillende dynastieën (grootgrondbezitters) zich al roeren.

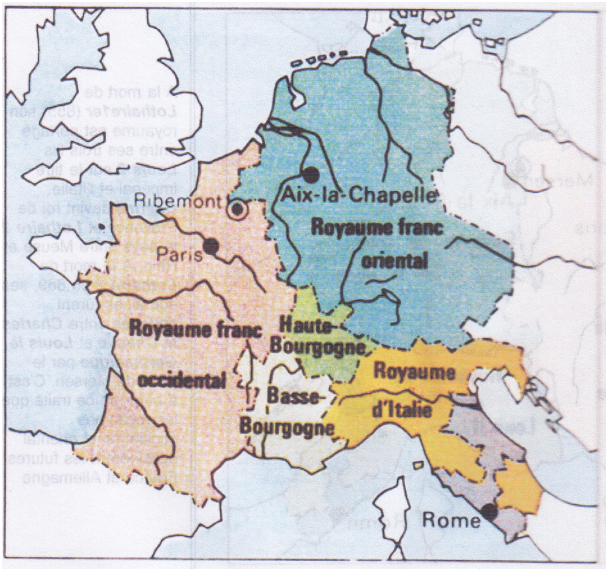

De Verdeling volgens het Verdrag van Ribemont (880)

Als Karloman in 884 overlijdt, zal het rijk van Karel de Grote grotendeels terug herenigd worden onder Karel de Dikke tot aan zijn dood in 888, waarbij dan de toestand van 884 wordt hersteld. In het westen wordt Eudes gekozen als koning van West-Frankenland en Arnulf van Karinthië voor Oost-Frankenland.
Vlaanderen blijft in de handen van de zonen van Lodewijk de Stotteraar, die in datzelfde jaar ook tot een verdeling zal overgaan. Lodewijk III kreeg '*quod de Frankenland residuum erat ex parterno regno*', maar overlijdt plots in 882, zodat Karloman alles overneemt. Hij zal hem slechts twee jaar overleven.

In het Oostrijk overleden zowel Karloman (880) als Lodewijk de Jonge (882), zodat daar Karel de Dikke in 882 alles overneemt.
In 885 wordt deze ook verkozen als koning van West-Frankenland, maar zijn onkunde leidt tot zijn afzetting bij de **Rijksdag van Tibur** in 887.

Vandan af gaan de wegen van West en Oost elk hun kant uit. Vanaf 895 probeert keizer Arnulf van Karinthië, neef van Lodewijk, Lotharingen als een koninkrijk te organiseren en geeft Lotharingen in 895 aan zijn zoon Zwentibold, die koning wordt. Deze botst evenwel met de adel, onder leiding van Renier Langhals, die hem in 900 verdrijft. Hij sneuvelt in de strijd tegen zijn broer Lodewijk het Kind.
In West-Frankenland wordt graaf Eudes van Parijs, zoon van Robert de Sterke, tot koning verkozen, maar bisschop Fulco van Reims stelt een wettelijke opvolger voor, namelijk Karel de Eenvoudige.
Karel en Arnulf ontmoeten mekaar te Worms (893) en Arnulf belooft hem zijn steun. Karel belooft enkel de opvolger te zijn van Lodewijk III en Karloman en heeft geen aanspraken op Lotharingen. De burgeroorlog woedt evenwel verder in West-Frankenland en enkel door de dood van Eudes (898) kan Karel het bewind overnemen.
Alsdan verandert hij van gedacht en laat nu toch aanspraken gelden op Lotharingen, mee door het roeren van Renier Langhals, maar ook op zijn uitnodiging. Karel komt met een leger en Zwentibold moet vluchten. Wat later moet hij inbinden en vrede sluiten (899).

In 911 komt Karel de Eenvoudige toch terug, bij het overlijden van Arnulf. Gesteund door Renier Langhals verovert hij grote delen. Hij slaagt erin de bezetting te laten stand houden tot minstens 922.

In 911 overlijdt Lodewijk het Kind zonder mannelijke erfgenamen, wat leidt tot een machtsvacuum. Als keizer van Duitsland wordt **Conrad van Frankenland**, geen Karolinger, gekozen. De vazallen (adel) van Lotharingen vonden dit niet goed. Dit brengt frustraties in Austrasië: de vazallen (Renier Langhals en collega's) zoeken Karel de Eenvoudige op om ook Frankenland Orientalis te beheersen. Die geeft de titel van hertog van Neder-Lotharingen aan Renier Langhals. Hij is de 'voornaamste' in Lotharingen, als graaf van Mansuarië en hertog van Hasbania. (anti-Zwentibold).
Conrad van Frankenland slaagt er niet in het gebied te heroveren spijts expedities in 911 en 912. Zijn opvolger Hendrik I de Vogelaar wordt nu gesteund door Giselbert, zoon van Renier, nu in onmin met Karel. De krijgsverrichtingen duren tot 921. Tussen Karel III de Eenvoudige en Hendrik I de Vogelaar wordt dan in 921 het **Verdrag van Bonn** afgesproken, waarbij het zogenaamde Lotharingen definitief naar het Oostrijk overgaat, dat een hertogdom wordt binnen het Rijk. Toch zal Karel geen gebieden afstaan en behoudt dus heel Lotharingen.

In Frankenland is een nieuwe tegenstander voor Karel opgekomen, **Robert**, broer van koning Eudes. Die heeft nu een alliantie met Giselbert. In 923 ontmoeten Robert en Heinrich mekaar aan de **Roer**, waar deze laatste Karel aan zijn lot overlaat. Hierbij wordt het verdrag van Bonn zo goed als opgeheven.

Integratie in het Oost-Rijk

In 923 is de grens opnieuw de Schelde-Maas-lijn. Giselbert van Maasgouw huwt Gerberga, dochter van keizer Hendrik I de Vogelaar, een afstammeling van Lodewijk de Duitser, en wordt beleend met Lotharingen. Na de dood van Heinrich I in 936 volgt zijn zoon Otto I hem op, maar Giselbert kiest nu de kant van West-Frankenland. Otto I verslaat hem in de **Slag van Andernach**, (938) waar Giselbert sneuvelt. Otto I annexeert nu defintief Lotharingen.

In het Westen overwint Robert Karel in de **slag van Soissons** (923), die wordt gevangen genomen door Herbert II van Vermandois. Karel zal in gevangenschap sterven in 929. Bij de veldslag verliest Robert evenwel het leven, zodat zijn schoonzoon Raoul van Bourgondië hem opvolgt tot 934. Een deel der Lotharingers heeft hem erkend.

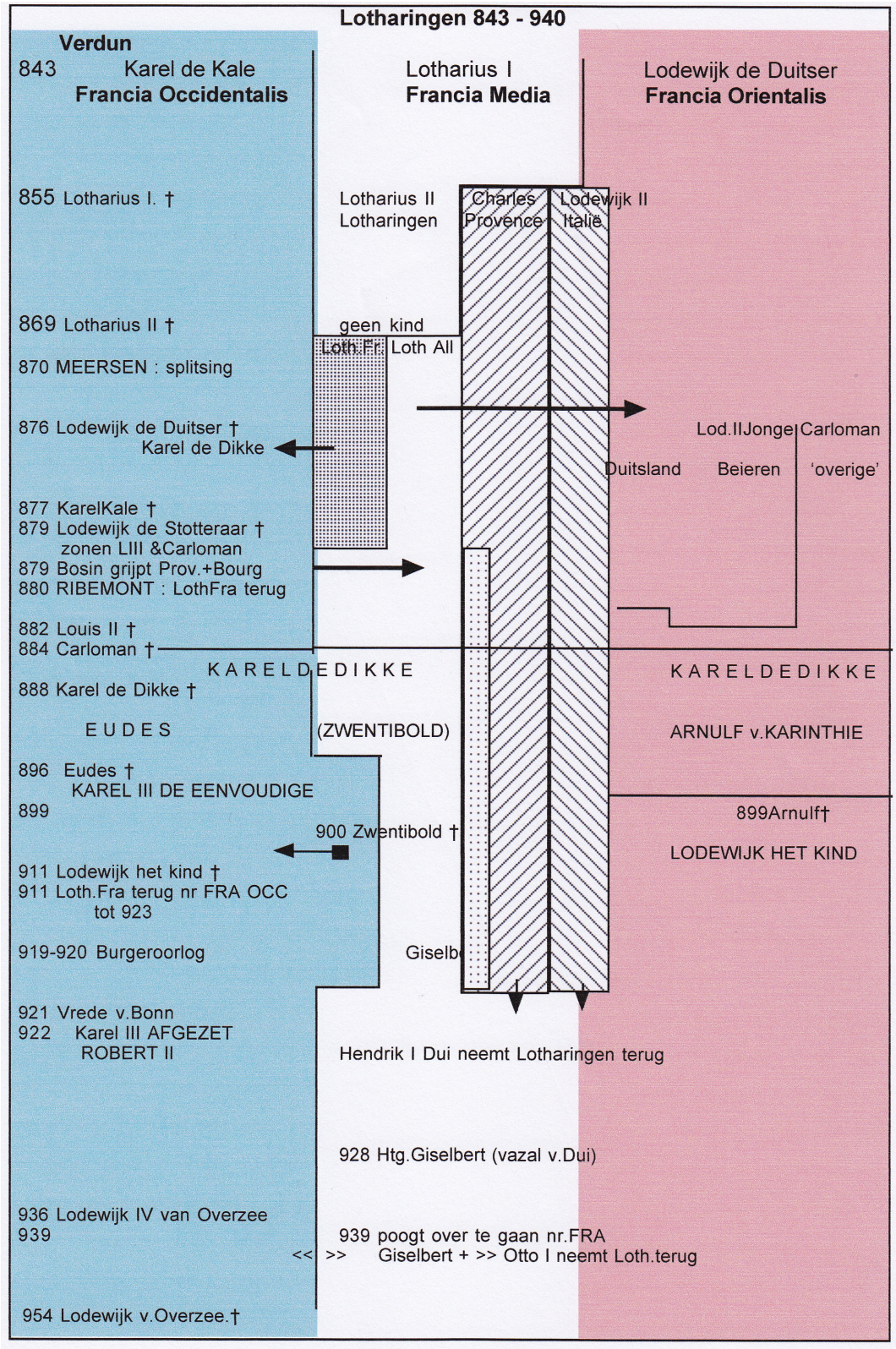

Einde 923 komt Hendrik I het oostelijk deel van Lotharingen bezetten en twee jaar later wordt hij door gans Lotharingen erkend. De keizer van Oost-Frankenland heerst nu definitief tot aan de Schelde.Toch zijn er nog enkele pogingen geweest vanwege de laatste West-Frankische Karolingers om hun grens naar de Rijn te verleggen.

Lodewijk IV van Overzee werd bij de dood van Raoul van Bourgondië teruggeroepen uit Engeland door Hugo de Grote. In 938 neemt hij contact met de turbulente Lotharingers en valt enkele malen binnen, maar Hendrik I komt telkenmale gewapenderhand orde op zaken stellen. Einde 942 wordt de **Vrede van Visé** getekend, waarbij Lodewijk IV zijn aanspraken opbergt.

Zijn zoon Lotharius zal toch in 978 een nieuwe poging doen. Hij kan met een leger tot in Aken geraken, maar Otto II gaat tot Parijs. Dit loopt uit op het **Verdrag van Margut-sur-Chiers**, waarbij enkele grenscorrecties wor-den afgesproken (980). '*Belgicae pars quae in lite fuerat, in jus Ottonis transiit*'. Reeds in 974 waren te **Douzy-sur Chier**s enkele voorbereidende gesprekken gevoerd.
In 985 zal Lotharius toch een inval doen en Verdun veroveren. Zoon Lodewijk V zal dit evenwel in 987 terug aan Oost-Frankenland bezorgen.
Zowel in 1006 als in 1023, maar te **Mouzon,** hebben Hendrik II en Robert de Vrome mekaar ontmoet, zonder enig gevolg voor de grenzen.
Nog in 1033 zullen Konrad II en Hendrik I van Frankrijk mekaar ontmoeten te **Deville sur Meuse**. Vermoedelijk werden daarbij de pagi Castrensis en Mosomensis aan Oost-Frankenland gegeven zodat de Maas dan de definitieve grens werd.
De Capetingers hebben de grens aanvaard.

Van welke Lotharius werd het Rijk nadien Lotharingen genoemd ? Lotharingen omvatte nooit Italië, noch de Provence en Bourgondië, zoals het Midden-Rijk of Francia Media. Derhalve gaat de naam Lotharingen terug naar het rijk van Lotharius II (R.855-869).

De Opeenvolgende Verschuivingen van Lotharingen

843	**Verdrag van Verdun**	Ontstaan van het Middenrijk Lotharingen
844	**Pact van Yürtze-Thionville**	Broeders bevestigen Verdun
855	**Prümer-Teilung** (na dood v. Lotharius I)	Ontstaan van Provence - Italië bij Frankenland Orientalis
870	Na dood van Lotharius II	Oost-Lotharingen aan Oostrijk
	Verdrag van Meersen	West-Lotharingen aan Westrijk
876	Bij de dood van Lodewijk de Duitser	Het Oostrijk verdeeld onder drie zonen
877	**Verdrag van Voeren**	Lodewijk de Stotteraar en Ludwig III bevestigen Meersen
879	Bij de dood van Lodewijk de Stotteraar	Lotharingen naar Oost-Rijk Lodewijk de Jonge
880	**Verdrag v.Gondreville-Ribemont**	West Lotharingen terug naar Oost-Rijk Karel de Dikke
882	Dood van Lodewijk de Jonge	Karloman (West) neemt zijn deel terug
884	Dood van Karloman	Tijdelijke hereniging Rijk onder Karel de Dikke
887	**Rijksdag van Tibur**	Afzetting v. Karel de Dikke/Toestand opnieuw zoals in 882
893	**Ontmoeting te Worms**	Karel de Eenvoudige en Arnulf : Karel heeft geen aanspraken.
896	Dood van Eudes (West)	Karel de Eenvoudige treedt aan en stelt aanspraak op Lotharingen
899	Na inval in Lotharingen	Karel de Eenvoudige trekt zich terug; status quo
911	Dood van Lodewijk het Kind	West-adel vraagt Karel III Lotharingen te nemen.
		Karel III benoemt Renier Langhals als hertog >> Oost-Rijk
915	Na twee invallen van keizer Konrad	Keizer benoemt Giselbert tot Hertog van Lotharingen
919	Opstand van adel in Lotharingen	
921	**Verdrag van Bonn**	Statu-quo - Vriendschapsverdrag tussen Karel III en Hendrik I
923	Ontmoeting te Roer	Lotharingen door Robert overgelaten : Hendrik I bezet het
942	**Verdrag van Visé**	Lodewijk IV geen aanspraken meer
959	Bisschop Bruno van Saksen	Verdeling van Lotharingen in Opper- en Neder-Lotharingen
980	**Verdrag Margut sur Chiers**	grenscorrecties
985		Lotharius neemt Verdun
987		Lodewijk V geeft Verdun terug
1033	**Besprekingen te Deville sur Meuse**	grenscorrecties

AANVULLENDE NOTA bij de tekst van het Verdrag van Meersen (vide supra) :
Verbeemen J. stelt na een analyse van de opvallende geografische volgorde der opsomming voor dat de betekenis van drie termen dient gewijzigd:
- Sanct Laurentii Leudensi betreft de abdij St.Laurent bij Chalon sur Saône, om de goede reden dat deze abdij in Luik nog niet bestond ten tijde van het Verdrag;

- Maalinas betreft de abdij van Malonne, en
- Ledi moet Luik betekenen.

Naast de geografische volgorde steunt deze auteur ook op linguistische argumenten, die we hier uiteraard niet herhalen.
Verbeemen J. - L'ordre géographique suivi dans le traité de Meersen - Arch.bibliot.België 35 : 155 (1964)

Post-Karolingische Evolutie

Rond het jaar 800 is het 'territoriaal-element' de *pagus*. In de loop der vier volgende eeuwen zal zich een ontwikkeling voordoen waarbij men vijf stappen kan erkennen in hun structurele evolutie (Feuchère):

- splitsing van de 'grote' pagi in kleinere pagi,
- 'uit mekaar' vallen van een aantal pagi,
- hergroepering van delen omheen een castrum,
- nieuwe hergroeperingen, en
- stabilisatie van de territoriale eenheden, of het einde van de 'bewegingen'.

Niet alle pagi van rond 800 evolueren op dezelfde wijze, noch synchroon. Zo zal Normandië het vlugst het 'einstadium" bereiken in 1050. Ruim een eeuw later bereiken dit Vlaanderen, de Anjou en de Poitou. Belangrijk naast verschillende 'menselijke' factoren zijn de geografische als de waterwegen.

Zo is de '**vlaamse eenheid**' eigenlijk zuiver kunstmatig. Gelegen tussen de Noordzee, de Canche en de Schelde in een gebied met vele moerassen en wouden in de 8e eeuw. Drie civitates Doornik, Arras en Terwaan in het gebied van de Menapii, de Atrebaten en de Morinen. Zij splitsen zich ten tijde van Karel de Grote in 107 pagi van ongelijke grootte. Nadien worden deze gedeeltelijk gehergroepeerd over een aantal militaire 'bundels' als de militaire groep der Frioul's, van Enguerrand en van Walcaud, de eigenlijke marken van de 9e eeuw. De groep van Frioul valt uit mekaar juist voor de invasie der Noormannen (879-883).

In drie tijden (892, 932-952, en 992-1019) zullen de Boudewijns en Arnulfen een eenheid bekomen in één pagus die nu een werkelijk samenhangend territorium vormen waar men vier 'delen' kan onderscheiden:
- Een feodaal blok in het Westen met Boulogne, Guines, St.Pol en Hesdin;
- een intermediair blok met de Artois-heerlijkheden Terwaan, Lillers, Bethune, Lens, Hennin, Houdain en Aubigny;
- een centraal gebied, het grafelijk domein, verdeeld in kasselrijen, als Sint-Omaar, Aire, Kassel, (St.Winnoks-) Bergen, Bourbourg, Ieper, Veurne, Diksmuide, Brugge, Gent, Kortrijk, Rijsel, Dowaai, Râches, Doornik, Atrecht en Bapaume;
- en een Noord-oostelijk deel met de heerlijkheden en graafschappen Aalst, Dendermonde, Bornme en Pamele-Oudenaerde.

In de volgende eeuwen groeien of verkleinen velen van deze entiteiten. Dit werd vooral bepaald door strategische en economische factoren, het dynamisme van de geslachten, de ontginning der wouden en de inpolderingen. Na de Elzassers werd de 'eindphase' bereikt, gevolgd van het verlies van Artois.

In **Lotharingen/Lorreinen** ziet men een analoge evolutie. Het Moezelgebied in de 9e eeuw omvat 20 à 24 kleinere pagi. Enkel de Bidgau en de Chaumontois zijn vrij uitgebreid. De dislocatie in de 11e eeuw is nagenoeg volledig, ingevolge de competitie tussen de verschillende geslachten. In de 12e eeuw bestaat de *Mosellanus* niet meer en is uiteengevallen in een twaalftal feodale eenheden: Lorreinen-Luxemburg, Bar, Chiny, Lunéville, Longwy, Armance, Vaudemont, Saarwenden, Saarbrucken, Twee-Bruggen, Salm en de bisschoppelijke heerlijkheden van Trier, Toul, Metz en Verdun. Rond 1100 is de Bidgau gesplitst in verschillende gebieden tussen Luxemburg en Trier. Enkele autonome gebieden komen nog voor als Aarlen, Ahn, Laach en Nahegau. Lunéville palmt er een aantal in. Ook de bisschoppelijke heerlijkheden groeien wat aan, zowel als de Lorreinen en de Bar.

In **Neder-Lotharingen** kunnen zich twee pagi handhaven, Brabant en Henegouwen. Tussen 1100 en 1250 verkleint de Cambresis in het Oosten onder Vlaamse druk. Henegouwen kan de Osterbant behouden en enkele 'brokken' in het Noord-Oosten overnemen.
De pagus van **Brabant**, met haar vier karolingische comitatus, evolueert ook. Het Westelijk deel wordt ingenomen door de graaf van Vlaanderen en ten dele door Henegouwen: Aalst en Oudenaerde gaan naar Vlaanderen en een zuidelijk deel naar Henegouwen. Door toedoen van de graven van Leuven worden de oudere pagi in het Oosten van Haspengouw en Darnau tot aan de Limburg ingenomen. Hierbij komt nog een splitsing van de Oostelijke gebieden tot in de Rijnlanden. Haspengouw lost zich in de 11e-12e eeuw in verschillende heerlijkheden, maar de bisschop van Luik neemt af en toe zelf iets. Avernaz, Loon, Brungeruz, Leuven, Haspinga ontstaan in de 10e eeuw, terwijl in de 12e eeuw Duras, Grez, Aarschot en Moha opkomen. Een deel hiervan wordt ingepalmd door Brabant, het andere door de bisschoppen van Luik. In het Middendeel wordt de pagus van Lomme het graafschap Namen, met de heerlijkheden van Florennes en Chimay. Hier ook zullen de graven van Henegouwen delen van annexeren.

De **Condroz** en de 'Famennes' worden verdeeld tussen de heren van Hoei-Clermont en die van Durbuy.
De **Ardennen**-pagus spitst zich in de kleinere graafschappen Bastenaken, Salm, Laroche, Bouillon en het abdij-prinsdom Stavelot. Hier komen ze wel in conflict met de graven van Vianden en Clervaux. Uiteindelijk volgt een nagenoeg volledige absorptie door de graven van Luxemburg.
Globaal is er dus enerzijds een uitbreiding van Vlaanderen en Henegouwen naar het Oosten, waar een gelijkaardige drang bestaat van Brabant en Namen. Daar tegenover staat de uitbreidingsdrang van Luik naar het Westen om kleinere entiteiten op te slorpen.

In het **Oosten en Noorden van Lotharingen** is er een gelijkaardige maar veel latere evolutie. Een **Rijnlanden groep**, met de pagi Jülich, Zutphen, Eifel, Bonn en Keulen, Opper- en Beneden Masau, wordt opgesplitst door de opdringerigheid van verschillende geslachten. De bisschoppen van Keulen blijven overheersen maar de graven van Jülich, Zutphen, Loon, Kessel, Hoorn en Valkenburg kunnen zich handhaven zelfs tot in de 19e eeuw.

De **Friese groep,** bestaande uit een groot aantal kleinere gouwen ontstaan na de 8e eeuw, wordt doorheen geschud door twee uitwendige 'krachten' West-Friesland en Utrecht. Midden-Friesland (Westergo en Oostergo) blijft bij het patrimonium van de bisschop van Utrecht. Oost-Friesland splitst zich af in kleinere eenheden als Hamaland dat overgaat naar Zutphen, Hattuaria waaruit Gelre zal groeien, Tubago in Kleve, de Veluwe verdeeld tussen Gelre en Kleve, de Betuwe en de Teisterbant met het domein van 's Hertogenbosch gaat over naar Brabant en daarenboven ontwikkelt zich het bisschop-pelijk domein van Utrecht met Saalaand, Drente en Twente. Dit territoriaal complex, nog onduidelijk in het karolingisch tijdperk, ondergaat dus tussen de 11e en de 14e eeuw een ware omwenteling. Het zal pas de opkomst zijn van Oranje-Nassau en de stichting van de Republiek der Verenigd Provincieën die zal bepalen dat Holland geen verdere 'evolutie' zal kennen.